

Daniel Haiduc

Patriotismul cuceritorului. Considerații asupra retoricii patriotice la romani

The patriotism of the conqueror. Considerations on the Romans rhetoric on patriotism

Abstract: *By strongly affirming its patriotism, the Roman was expressing his attachment to a republic built on centuries of resistance against the enemies, on the bravery of her soldiers, the wisdom of her statesmen or the talent of her orators. But when the legions of the republic, and later of the empire, started to conquer all surrounding nations, asserting its supremacy over the entire known world, the patriotic sentiment had to evolve in order to remain relevant in political speeches and in the consciousness of the people.*

Cuvinte cheie: *patrie, patriotism, virtute, roman, discurs, retorică*

Keywords: *country, patriotism, virtue, roman, speech, rhetoric*

Proclamând cu mândrie „*Civis Romanus sum*”, omul roman își exprima în acest mod atașamentul față de o republică construită pe secole de rezistență în fața dușmanilor, pe vitejia soldaților, pe înțelepciunea oamenilor de stat sau pe talentul oratorilor. Ce se întâmplă însă cu acest patriotism exemplar atunci când republica devine imperiu, iar legiunile sale supun rând pe rând popoarele cu care intră în contact, afirmându-i supremația asupra întregii lumi cunoscute? Există un patriotism al cuceritorului? Studiul de față își propune să răspundă la aceste întrebări urmărind evoluția sentimentului patriotic la romani de-a lungul timpului.

Definit, în sens larg, ca sentiment de dragoste și devotament față de o patrie și un popor, patriotismul trebuie însă înțeles, în contextul societății romane, pornind de la sensurile specifice al termenilor latini folosiți. Astfel, cuvântul *patria*, moștenit direct în limba franceză sau română și tradus de popoarele anglo-saxone sau germanice prin *pământul strămoșilor (fatherland)*, este, pentru Cicero, „*communis omnium nostrum parens*”¹ („părintele comun al nostru al tuturor”). Este casa părintească extinsă, familia devenită oraș, provincia devenită țară. De aici și sinonimia aparentă între patrie și țară

1. Cicero 4, Discursul I (*In senatu habita*)

înțeleasă în cele două componente ale sale: pământul însuși și oamenii care trăiesc pe acesta. Vorbim de iubire față de pământul în care dorm părinții noștri, *terra patrum, terra patria*, țara în care ne-am născut, dar și față de oamenii care împart cu noi acel pământ.² Patriotismul ne apare astfel ca un sentiment universal al apartenenței, cu o pronunțată componentă de legitimitate istorică.

Pe de altă parte, avem cuvântul *pietas*, căruia același Cicero îi conferă sensul de virtute care „*ne atenționează să ne facem datoria față de țară, părinți și rudele de sânge*”³. Prin extensie, termenul ajunge să cuprindă și sentimentul religios, rămânând însă în esență expresia unui acut simț al datoriei care constă în respectul pentru ordinea socială, politică și, desigur, religioasă. Pentru marele orator roman, datoria este o condiție esențială a vieții individului, decurgând din calitatea de ființă umană, din locul ocupat în societate, dar și din personalitatea sau așteptările morale ale individului față de sine însuși. Totuși, Cicero este interesat în primul rând de comportamentul persoanei în public, lucru normal dacă ținem cont de faptul că întreaga societate romană era constituită dintr-o rețea de relații sociale (familii, prieteni, patronaj, alianțe politice) create și întreținute printr-un schimb continuu de servicii reciproce: *officium* și *beneficium*. Deși cuvântul *officia* poate fi tradus ca îndatorire sau responsabilitate, în lucrarea sa *De Officiis*, Cicero îl folosește ca termen echivalent celui stoic de *kathekon*, însemnând „ceea ce se cade a fi făcut”, integrându-l astfel unei interpretări generale a tuturor virtuților ca fiind, în esență, obligații față de alți indivizi sau față de *res publica* în ansamblu⁴. Patriotismul se configurează astfel ca atașament durabil față de legi, instituții sau guvern, ca admirație față de eroi, oameni de stat sau oameni de geniu, față de toți cei care au contribuit sau contribuie la renumele țării prin vitejia în luptă, înțelepciunea sfatului sau faima literară.

Între aceste coordonate, a iubirii și a datoriei, baleiază cel mai adesea discursurile patriotice ale oamenilor politici sau comandanților militari romani de-a lungul secolelor. Pe de o parte avem cuvântări de tipul celei ținute de Furius Camillus după recucerirea Romei de la gali, atunci când se pune problema părăsirii orașului aflat în ruine și strămutarea la Alba Longa: „*Pentru ce ne-am mai cucerit noi patria de la gali? Într-adevăr, pentru ce ne-am mai smuls patria împresurată din mâinile vrăjmașului, dacă după ce am salvat-o o părăsim din nou? [...] Adică soarta noastră norocoasă să pricinuiască mai multă pustiire acestui oraș decât a pricinuit prăpădul războiului? [...] Mai curând s-ar cuveni, cetățeni, să fiți cu toții pătrunși de dragostea de patrie, rămânând în locuințele voastre, decât să fiți sfâșiați de dorul ei, după ce veți fi părăsit-o!*”⁵ La polul opus se situează discursuri care eliberează noțiunea de *patrie* de orice conținut spațial, spre exemplu cel al lui Cicero care aduce în discuție argumente precum colonizarea teritoriilor cucerite sau pedeapsa exilului: „*Dacă onoarea și bogăția nu au nici o valoare, de ce altceva să ne temem [că am putea pierde]? Surghiunul, presupun, care este privit ca cel mai mare rău. [...] Dar, dacă părăsirea țării este o nefericire, atunci provinciile ar fi pline de oameni nefericiți, pentru că foarte puțini dintre coloniști se mai întorc în țara lor de origine. [...] Și cât de*

2. Gibbons 1892, pag. 386

3. Cicero 3, Cartea a II-a, 22

4. Cicero 1991, pag. xlv

5. Titus Livius 1976, vol. I, pag. 252-257

*diferit e surghiunul de o călătorie perpetuă, dintre acelea în care cei mai mari filosofi și-au petrecut întreaga viață?*⁶ În același text, scriitorul își întărește afirmațiile prin reluarea expresiei „*Ubi bene, ibi patria*”⁷ („unde îmi este bine, acolo e și patria”), pusă în gura lui Teucer, fratele eroului Ajax din Iliada lui Homer.

Cicero era un politician pragmatic, care susținea, în scrierile sale filosofice, că omul n-a fost născut pentru cunoașterea abstractă a filozofiei și că studiul adevărului filosofic trebuie să fie întotdeauna cât se poate de practic, aplicabil în interese filantropice sau patriotice. Din acest motiv, patriotismul trebuie să aibă sensuri cât se poate de concrete. Spre exemplu, pentru persoana implicată în treburile comunității, el presupune urmărirea exclusivă a interesului comun: „*De toate acestea cetățeanul patriot, curajos și demn de un loc de frunte în stat se va feri cu dezgust; el se va dedica fără rezerve țării sale, fără a urmări influență sau putere pentru el însuși; și se va dedica statului în întregime în așa fel încât să promoveze interesele tuturor.*”⁸ Acest comportament exemplar va fi, drept urmare, recunoscut ca atare și onorat de către restul societății: „*Este, în plus, datorია noastră de a onora și respecta pe cei ale căror vieți arată în mod evident un comportament în conformitate cu înaltele lor standarde morale și care, ca patrioți adevărați, au efectuat sau efectuează acum servicii eficiente pentru țara lor; la fel de mult ca și în cazul în care ar fi fost investiți cu o anumită autoritate civilă sau militară.*”⁹ Însă acest lucru nu poate fi făcut decât prin cultivarea, prin educație, a spiritului patriotic în rândul noilor generații: „*[...] tinerii câștigă recunoaștere cel mai ușor și cel mai favorabil dacă se atașează de oameni care sunt în același timp înțelepți și renumiți, dar și consilieri patriotici în domeniul afacerilor publice. Atunci când se asociază în mod constant cu astfel de oameni, ei insuflă societății speranța că vor ajunge ca aceia, arătând că ei înșiși i-au ales drept modele.*”¹⁰ Să amintim, cu titlu anecdotic, că Cicero rămâne totuși un conservator deoarece, deși în proză se manifestă ca unul dintre principalii reprezentanți ai tendințelor vremii, el venerază poezia națională veche. În acest sens, pentru el patriotismul înseamnă „*a citi mai degrabă o notorie traducere mizerabilă a lui Sofocle decât originalul*”¹¹.

Însă nimic nu necesită cu mai multă stringență recursul la sentimentul patriotic decât amenințarea războiului. Moralitatea opțională (până la un anumit punct) a datoriei trebuie să devină, în acest caz, un zel arzător manifestat în determinarea individului de a miza totul, chiar și propria viață, în scopul apărării patriei. Iar armata are toate caracteristicile unui mediu care favorizează și amplifică sentimentul patriotic prin exersarea sa permanentă în forme specifice microuniversului cazon: datorია de a respecta regulile militare, celebrarea calităților individuale și a reușitelor, loialitate față de camarazii de arme sau sentimentul unei securități care nu poate exista în afara grupului. Pentru soldatul angajat în luptă, sacrificiul de sine în beneficiul celorlalți devine sensul fundamental al patriotismului, singurul care contează în acele momente. „*Este dulce și glorios să mori pentru patrie*”¹²,

6. Cicero 1, Cartea a V-a, 37

7. Expresia este atribuită dramaturgului grec Aristofan.

8. Cicero 1991, pag. 36

9. Cicero 1991, pag. 56

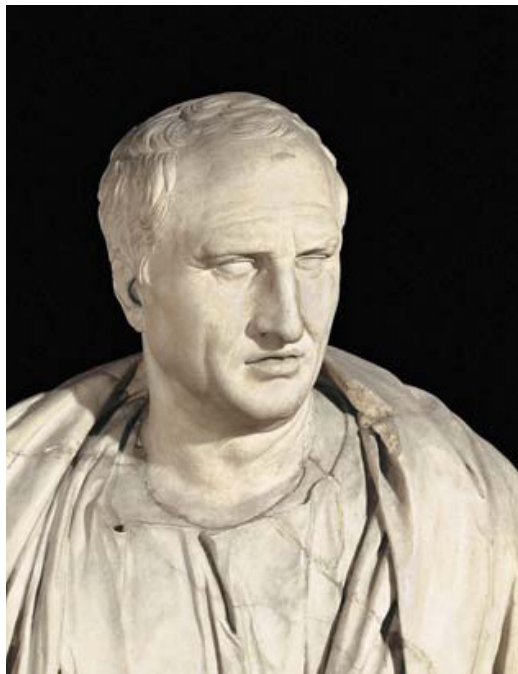
10. Cicero 1991, pag. 74

11. Mommsen 1894, pag. 463

12. Horațiu 1995, pag. 175

declamă Horațiu într-una din odele sale, statuând gloria, *maiorum gloria posteritati*, ca răsplată supremă pentru cel trecut de acum în rândul eroilor.

Cicero, dimpotrivă, nu consideră dorința de glorie personală ca fiind o motivație suficientă pentru comiterea sacrificiului suprem și introduce ideea de veșnicie a familiei și țării: „Moartea [...] care ne amenință zilnic din o mie de accidente și care, datorită scurtimii vieții, nu poate fi niciodată departe, nu-l împiedică pe un om înțelept să facă o astfel de alegere pentru țara și familia sa care, speră el, vor dura veșnic; așa cum nu-l împiedică nici să considere posteritatea, despre care nu poate avea nici o percepție reală, ca aparținându-i. De aceea, un om poate acționa pentru eternitate, chiar dacă este convins că sufletul său este muritor; nu, într-adevăr, dintr-o dorință de glorie, la care el va fi insensibil, ci dintr-un principiu al virtuții, la care gloria va participa în mod inevitabil, nefiind însă obiectul său.”¹³

Mai mult, în ultima carte, a șasea, din *De Republica*, numită *Visul lui Scipio*, filosoful susține teza conform căreia omul de stat cu adevărat pios, filantrop și patriot nu va fi răsplătit doar pe Pământ printr-o conștiință împăcată cu sine sau prin recunoștința poporului, ci va putea să aspire și la gloria nemuririi, conservată în noi forme de ființare. De fapt, prin apelul la nemurire, *Visul lui Scipio* nu face decât să reia în mod elegant doctrina lui Platon cu privire la imortalitatea sufletului.

Dacă, în societatea romană, credința în veșnicia sufletului rămâne totuși o opțiune personală — influențată, desigur, de comunitate și de religia practică —, supraviețuirea structurii statale ca instituție garantă a perpetuării patriei constituie, pentru omul politic Cicero, un obiectiv major, mai ales în contextul războaielor civile care au măcinat republica romană târzie: „Nici un război nu poate fi dus de un stat just și înțelept decât în numele credinței sau pentru auto-apărare. Această auto-apărare a statului este suficientă pentru a-i asigura perpetuarea, iar această perpetuare este ceea ce îmi doresc toți patrioții. De acele neazuri care înfrâng chiar și pe cele mai rezistente spiritele — sărăcia, exilul, închisoarea și chinul — indivizii încearcă să scape printr-o moarte subită. Dar în cazul statelor, cea mai mare calamitate dintre toate este aceea al morții, care indivizilor le apare ca un refugiu. Un stat trebuie să fie constituit în așa fel încât să trăiască pentru totdeauna. Pentru o comunitate nu există o soluție naturală așa cum există pentru un om, căruia moartea nu numai că-i devine necesară, dar de multe ori chiar de dorit. Dar când odată un stat se dezintegrează și cade, el este atât de revoluționat în profunzime

13. Cicero I, Cartea I, 34

încât, dacă ni se îngăduie să comparăm lucrurile mari cu cele mici, el seamănă cu epava finală a universului."¹⁴

Conflictele interne, de tipul războaielor civile, posedă capacitatea de a forța, în anumite situații, o redefinire a valorilor fundamentale ale statului, printre care și patriotismul. Atunci când adversarul vine din interior, revendicând deci aceeași patrie, arborarea patriotismului propriu și, în subsidiar, identificarea „adevăraților patrioți”, devine o problemă de legitimitate. Ea poate să ia forma unei dileme morale, cum se întâmplă în cazul lui Horațiu, ultimul dintre cei trei frați care au decis soarta războiului cu albanii. La întoarcerea acasă, acesta își ucide propria soră, logodită cu unul dintre frații Curiati căzuți în luptă, spunând: „*Du-te după logodnicul tău împreună cu dragostea ta neghioabă, tu care ai uitat de frații tăi care zac uciși și de cel care a rămas în viață, tu, care ai uitat de patria ta! La fel să piară orice femeie romană care-l va jeli pe vrăjmaș!*”¹⁵ Dilema morală nu aparține, aici, ucigașului, pentru care lucrurile sunt cât se poate de clare, ci celor care trebuie să-l judece ulterior, punând în balanță, pe un taler crima și pe celălalt faptele sale de arme strălucite. Dacă, în acest caz, victima se face vinovată doar de „uitare de patrie”, în schimb trădarea de țară, în toate formele ei, este considerată a fi, la romani, una din cele mai grave crime posibile alături de paricid, trădătorul fiind prototipul antipatriotului prin excelență. „*Mila este durerea resimțită pentru cel care suferă pe nedrept; căci nimeni nu este mișcat de milă pentru pedepsirea unui paricid sau a unui trădător de țară*”¹⁶, spune același Cicero care a reușit să fixeze pentru posteritate portretul lui Catilina și al asociaților săi ca arhetip clasic al trădătorului, astfel încât la Vergilius (așadar la o generație după el), Catilina apare de două ori ca locuitor al Tartarului, ispășindu-și pedeapsa pentru crimele sale¹⁷.

Există și situații când patriotismul, fiind totuși un construct cultural, nu poate contracara pornirile instinctuale, frica de moarte în fața unui dușman perceput ca fiind mult prea puternic și care pare să aibă de partea sa însuși destinul. Vorbim aici despre războaiele punice, cele care au consacrat expresia „*Hannibal ante portas*” ca emblemă a iminenței dezastrului și calamității. După înfrângerile dureroase de la Trebia și Trasimene și înaintea unei noi campanii împotriva lui Hannibal, noul dictator ales Fabius Maximus sugerează celor doi consuli Paullus și Terrentius Varo un război de hărțuire în locul unei confruntări directe pentru a exploata cât mai bine avantajul terenului propriu: „*Acest război noi îl purtăm în Italia, pe vetrele și pe pământul nostru și toate în jur aparțin numai concetățenilor și aliaților noștri. Toți ne ajută și ne vor sprijini întotdeauna cu arme, cu oameni, cu cai, cu hrană. [...] Hannibal, dimpotrivă, departe de casă, de patrie, se găsește pe un pământ străin și ostil, unde totul îi e potrivnic și dușmănos! Hannibal nu se bucură de pace nici pe mare, nici pe uscat; nici un oraș nu-i dorește prietenia, nici o fortificație nu-i oferă adăpost, nicăieri nu vede ceva ce îi aparține.*”¹⁸ Deși sfaturile sale nu vor fi ascultate, cei doi comandanți, conștienți de moralul scăzut al legiunilor și neîncredători

14. Cicero 1999, pag. 74

15. Titus Livius 1976, vol. I, pag. 47

16. Cicero 1, Cartea a IV-a, 8

17. Vergilius 2009, pag. 254

18. Titus Livius 1976, vol. II, pag. 109

în spiritul patriotic al soldaților lor, vor lua o măsură cel puțin interesantă. Conform lui Titus Livius, dacă până atunci angajamentul solemn, bazat pe patriotism, fusese suficient, pentru prima dată soldații au fost puși să jure — jurământul având valoare juridică — că se vor aduna la ordinul consulilor și nu vor părăsi taberele militare sau câmpurile de luptă fără aprobarea lor¹⁹. Măsura se va dovedi însă zadarnică. Peste puțin timp, Paullus va cădea la Canne, împreună cu cea mai mare parte a armatei romane, în ce va rămâne în istorie drept una dintre cele mai categorice înfrângeri din istoria Romei.

Ulterior, în ultimul episod al războaielor punice, romanii își vor lua revanșa în fața cartaginezilor, iar acest lucru va avea ca urmare, printre altele, consacarea ideii de destin glorios al Romei ca parte esențială a propagandei oficiale, alături de mesajului patriotic tradițional. Aceștia sunt termenii în care Publius Cornelius Scipio vorbește armatei sale din Spania înaintea pornirii campaniei împotriva Cartaginei: „... așa cum această dureroasă pierdere a celor mai dragi ființe din familia mea, precum și singurătatea îmi frânge inima, la fel destinul poporului roman cât și virtuțile lui mă opresc să-mi pierd speranța în salvarea patriei. Așa a hotărât ursita noastră: să învingem în toate marile războaie numai după ce am fost învinși!”²⁰ Victoria finală asupra Cartaginei și tratatul de pace impus ulterior acesteia a avut consecințe uriașe pentru istoria spațiului mediteranean deoarece nimicirea forței militare și economice a cetății africane a transformat Republica Romană într-o mare putere suprastatală, hegemonul absolut al bazinului vestic, central și sudic mediteranean. Nimic nu o va mai împiedica de acum să treacă la o nouă fază a dezvoltării sale prin expansiunea către orientul elenistic, concretizată în războaiele macedonene încheiate cu înfrângerea lui Filip al V-lea și supunerea cetăților grecești dominației romane. În ce privește războaiele punice, ele vor fi folosite adesea ca exemplu de patriotism suprem, cu precădere în perioada războiului civil când elita resimte o anumită decădere a virtuților tradiționale republicane. Spune Cicero: „[Fără virtutea patriotismului], nici Caius Duilius, nici Aulus Atilius și nici Lucius Metellus nu ar fi putut salva, prin curajul lor, Roma de teroarea Cartaginei; nici cei doi Scipio n-ar fi putut, când focul celui de al doilea război punic a fost aprins, să-l stingă cu sângele lor; nici, atunci când a reînviat cu o forță și mai mare, n-ar fi putut Quintus Maxim să-l vlăguiască, sau Marcus Marcellus să-l zdrobească; nici, când a fost respins de la porțile propriului nostru oraș, n-ar fi reușit Scipio să-l închidă între zidurile dușmanilor noștri.”²¹ Și tot el, în Filipica a VI-a, discursul prin care informează poporul că Senatul i-a cerut lui Antonius să se supună hotărârilor sale, își exprimă convingerea că generalul nu va da curs acestei cereri și îi îndeamnă pe cetățeni să se pregătească de luptă, invocând din nou patriotismul: „Acum se va hotărî libertatea noastră. Trebuie dragi cetățeni, sau să învingeți, și cu siguranța că veți izbândi dacă veți continua să acționați cu asemenea iubire de patrie și la unison, sau mai curând să pieriți decât să ajungeți robi. Alte popoare pot îndura robia, poporului roman însă, îi este proprie libertatea.”²²

Cu câteva secole înainte — povestește Titus Livius în *Ad Urbe Condita* —, când

19. Titus Livius 1976, vol. II, pag. 106

20. Titus Livius 1976, vol. II, pag. 231

21. Cicero 1999, pag. 2

22. Cicero 2, Filipica a VI-a, 7

galii erau pe punctul de a ataca Roma, iar romanii „i-au întrebat cu ce drept vin să ceară pământul altora și să-i amenințe cu armele și ce drepturi au galii în Etruria”, răspunsul plin de trufie al agresorilor a fost că „dreptul se bizuie pe armele lor” și că „totul aparține celor viteji”²³. Dacă aceste pseudojustificări se potriveau întru totul imaginii pe care Roma o avea despre barbarii de dincolo de granițe, demonstrarea superiorității civilizației romane în momentul în care romanii înșiși au devenit agresori a presupus un efort de ajustare a mesajului patriotic printr-o extindere a fundamentelor sale dincolo de datoria apărării patriei, înspre valori capabile să transgreseze granițele și identitățile naționale. Pentru individ, problema morală ridicată de promovarea patriotismului propriu în dauna patriotismului, niciodată negat, al celui cucerit, a devenit treptat o chestiune de orgoliu, manifestată în mândria pentru meritele și realizările propriei țări, printre care, la loc de cinste, figura victoria în război, în orice război. În ce privește propaganda oficială însă, ea a trebuit să recurgă la mijloace mai subtile care să ofere nu doar explicații în privința oportunității angajării de resurse sau motivații pentru pierderea de vieți omenești pe câmpurile de luptă, ci și temeuri morale pentru anexarea noilor teritorii.

O primă abordare, pragmatică, a problemei a constat în utilizarea pretextului apărării aliaților. Încheierea unui tratat de alianță justifica, în discursul public, nu doar dreptul, ci și datoria atacării preventive a oricărui dușman, real sau închipuit, al noului aliat. Cezar a fost cel care a folosit din plin conceptul războiului preventiv în justificarea campaniilor succesive împotriva galilor. Prima parte a lucrării sale *De Belo Gallico*, constituită în mare parte din rapoartele militare trimise de pe front senatului, nu conține doar descrierea, pe un ton laudativ, a propriilor succese, ci și expunerea motivelor pentru care era imperios necesar să fie atacată și restul Galiei. Nu este clar cât au contat argumentele sale, cert este că necesitatea cuceririi acelor teritorii n-a fost pusă la îndoială de către compatrioții săi, iar majoritatea oamenilor politici din senat l-au sprijinit. Nici Cicero nu se pronunță împotriva războiului cu galii, în schimb acesta se arată foarte interesat de urmările sale, înțelegând bine dificultatea păstrării teritoriilor cucerite în condițiile în care patriotismul local genera periodic noi lideri și noi revolte. Printre altele, el cere adoptarea unui comportament mai generos al armatei romane față de învinși decât cel practicat de obicei, poate și pentru că Cezar, în memoriile sale, subliniază stricta aplicare a regulii conform căreia doar inamicii care se predau înainte ca berbecii să atingă zidurile cetății lor vor fi cruțați. Cicero spune: „Nu numai că trebuie să arătăm considerație pentru cei pe care i-am cucerit prin forța armelor, dar trebuie să asigurăm, de asemenea, protecție celor care aruncă armele și se lasă la mila generalii noștri, chiar dacă berbecii loviseră deja în zidurile lor.”²⁴

Constatând că „națiunea noastră a obținut controlul asupra întregii lumi prin apărarea aliaților”²⁵, marele orator își ia asupra sa sarcina justificării viitoarelor războaie. Mai întâi adaugă la datoria morală a apărării aliaților ideea că un război just poate duce la evitarea distrugerilor mult mai mari cauzate de alte conflicte potențiale. Cu alte cuvinte, cucerirea romană este mult mai bună decât cucerirea de către alții, ba chiar de dorit: „Pe vremea când comanda Lucullus, poporul roman a descoperit Pontul, ținut întărit și prin

23. Titus Livius 1976, vol. I, pag. 227

24. Cicero 1991, pag. 15

25. Cicero 1999, pag. 74

natura locului și prin uriașe averi. Trupele poporului roman, sub conducerea aceluiași, au nimicit, deși puține la număr, gloatele fără de număr ale armenilor; este o mare laudă pentru poporul roman că cetatea cizicilor, aliata noastră cea mai bună, a fost salvată după planurile aceluiași Lucullus, smulsă și scăpată de atacul unui rege²⁶, din gura și gâttelejul unui nimicitor război.”²⁷

Mai departe, Cicero nuanțează conceptul de război just, generalizându-i definiția juridică astfel încât să poată fi invocat ori de câte ori este nevoie: „*Toate războaiele întreprinse fără un motiv sunt injuste. [...] Nici un război nu poate fi dus dacă n-a fost anunțat în mod corespunzător și declarat, și dacă nu implică recuperarea de proprietăți.*”²⁸ În plus, de la soluționarea militară a conflictelor, ideea de corectitudine este transferată și administrării urmărilor acestora, prin erijarea Romei în protectoare a tuturor celor care îi acceptă supremația: „*[...] atâta timp cât imperiul poporului roman s-a menținut prin acte de serviciu, nu de opresiune, războaiele au fost purtate în interesul aliaților noștri sau pentru a ne proteja supremația; sfârșitul războaielor noastre a fost marcat de acte de clemență și doar de acel grad de severitate necesar; Senatul a fost un refugiu pentru regi, triburi și națiuni; iar cea mai mare ambiție a magistraților și a generalii noștri a fost de a ne apăra provinciile și aliații cu dreptate și onoare. Astfel că guvernarea noastră ar putea fi numită mai corect un protectorat al lumii decât un dominion*”²⁹. Observăm atenția cu care Cicero își alege cuvintele pentru a evidenția latura pozitivă a cuceririlor prin expunerea valorilor morale superioare pe care stăpânirea romană le aduce cu sine.

În timp, conceptul de datorie, esențial, după cum am văzut la început, în definirea patriotismului, devine argument civilizator, extinzându-și câmpul de aplicabilitate asupra întregii lumi cunoscute. În discursul politic, Roma are de acum datoria să aducă pacea și libertatea tuturor popoarelor lumii, însă nu dintr-o dorință egoistă de dominație ci, dimpotrivă, ca un serviciu „dezinteresat” de care lumea are mare nevoie. Observăm că, din dorința de a evita nuanța ironică evidentă, ideea este adesea spusă nu direct, ci prin intermediul celor cuceriiți, dobândind astfel o valoare propagandistică mai mare. Astfel, Titus Livius povestește că, după proclamarea înfrângerii lui Philip al V-lea și „eliberarea” tuturor statelor grecești, generalul roman Titus Quinctius Flamininus a apărut la Jocurile Istmice, unde a fost aclamat de mulțime ca eliberator. „*Există, spun oamenii, o națiune care, pe propria sa cheltuială, prin propriile sale eforturi, pe propriul său risc a plecat la război în numele libertății altora. Ea face acest serviciu nu celor de dincolo de frontierele sale, nu doar popoarelor statelor vecine, sau celor care locuiesc pe același continent, dar traversează și mările pentru ca nicăieri în lumea largă să nu mai existe nedreptate și tiranie, ci dreptatea, echitatea și legea să domnească pretutindeni.*”³⁰ Sintagma „spun oamenii” este cea care face aici diferența, conferind textului valoare de adevăr universal acceptat.

În final, supremația *de facto* a imperiului asupra restului lumii este pusă sub semnul

26. Este vorba de Mithridate, regele Pontului.

27. Cicero, *Pro Archia Poeta*, în *Proză latină* 1968, pag. 54

28. Cicero 1999, pag. 73

29. Cicero 1991, pag. 67

30. Titus Livius 2001, pag. 16

destinului divin, idee concretizată cu claritate mai ales în *Eneida*, epopeea națională romană scrisă în secolul I d.Cr., unde Vergiliu afirmă în mod direct, neechivoc, predestinarea gloriei viitoare: zeul Jupiter însuși proclamă că poporul se va numi roman, capitala va fi Roma, iar imperiul creat astfel nu va avea limite spațiale sau temporale³¹. Aceeași idee este pusă de poet și în cuvintele lui Anchise către fiul său: „*Tu, Romanule, amintește-ți să conduci națiunile cu fermitate (aceasta va fi priceperea ta). Impune regula păcii, cruță-i pe cei învinși și înfrânge-i pe cei mândri*”³². Era un mesaj încărcat de agresivitate pentru oricine nu se considera roman, dar care nu făcea decât să reflecte o realitate de necontestat în acel moment.

Cei care au criticat, de pe poziții pacifiste, acest patriotism războinic au fost, deloc surprinzător, creștinii. Se spune adesea că creștinismul a dat patriotismului antic și sacrificiului pe care acesta îl cere motive mai nobile și idealuri mai înalte³³. Dacă acest lucru este, cu siguranță, valabil începând cu modernitatea, în ce privește perioada de început a creștinismului, lucrurile trebuie nuanțate. Nu putem afirma că cei care practicau noua religie erau mai puțin patrioți, în forul lor interior, decât restul cetățenilor, însă pacifismul promovat de ei, materializat în refuzul purtării armelor sau înrolării în armată, pornea de la lipsa unui sens concret dat ideii de apărare a patriei atât timp cât, afirma Clement din Alexandria, creștinii nu au o țară pe pământ, ba chiar ei trebuie să disprețuiască posesia de bunuri pământești³⁴. Un alt scriitor creștin prenicenian, Tertulian, duce mai departe această neimplicare, această distanțare de treburile cetății, afirmând că: „*Tot zelul în căutarea gloriei și onoarei este mort în noi. Așa că nu avem nici o implicare urgentă de a lua parte la întâlnirile publice. De asemenea, nu există ceva mai mult cu totul străină de noi decât afacerile statului. Noi recunoaștem o singură comunitate atotcuprinzătoare - lumea*”³⁵. Iar mai târziu Lactantiu nu se sfește să critice deschis doctrina oficială, răspunzând unui păgân care i-ar fi spus că interesele țării trebuie să primeze, probabil un ecou al celebrelor versuri ale lui Lucillius „*Virtute-i grija țării s-o aibi în locu-ntâi / Gândind mai rar la tine, și-adesea la ai tăi...*”³⁶, cu următoarele cuvinte: „*Când nu există înțelegere între oameni, virtutea nu are nici un sens; pentru că ce sunt interesele țării noastre decât inconvenientele altui stat sau națiune? A extinde granițele prin violență, a crește puterea statului, a îmbunătăți veniturile, toate aceste lucruri nu sunt virtuți, ci răsturnarea virtuților pentru că, în primul rând unitatea societății umane este îndepărtată, inocența este îndepărtată, abținerea de la proprietatea altuia este îndepărtată; în sfârșit, dreptatea în sine este îndepărtată [...]*”³⁷.

Să notăm, în încheiere, o afirmație aparent surprinzătoare a filosofului finlandez Edward Westermarck: „*Odată cu căderea Imperiului Roman de Apus, patriotismul a murit în Europa și a rămas dispărut pentru veacuri*”³⁸. Dincolo de argumentele aduse în

31. Vergilius 2009, pag. 12

32. Vergilius 2009, pag. 194

33. Gibbons 1892, pag. 390

34. Coxe 1885, vol. II, pag. 281

35. Coxe 1885, vol. III, pag. 45-46

36. Poeți Latini 1973, pag. 65

37. Coxe 1885, vol. VII, pag. 169

38. Westermarck 1908, vol. II, pag. 178

susținerea ei, care pot sau nu să fie acceptate, această idee generează o întrebare esențială: a fost patriotismul roman un construct artificial, o invenție a propagandei oficiale în căutare de slogane care să unească și să înflăcăreze spiritul maselor în momentele importante ale istoriei sau resorturile sale țin mai degrabă de mecanismele naturale ale coagulării societăților ajunse la un anumit nivel de dezvoltare și de conștientizare a propriei identități? Dificultățile care încă persistă în ce privește înțelegerea de către omul modern a antichității sugerează că un eventual răspuns ar putea fi dat doar prin analogie cu ideea modernă de patriotism, un subiect ce rămâne și astăzi în actualitate.

Bibliografie

- Cicero 1991
Cicero: On Duties (Cambridge Texts in the History of Political Thought), Cambridge University Press
- Cicero 1999
Cicero: On the Commonwealth and On the Laws (Cambridge Texts in the History of Political Thought), Cambridge University Press
- Coxe 1885
Coxe, Cleveland A., *Fathers of the Second Century*, American Edition, Vol. I-X, 1885
- Gibbons 1892
Gibbons, James Cardinal, *Patriotism and Politics*, în *The North American Review*, Vol. 154, No. 425/1892
- Horățiu 1995
Horățiu, *Odes and Epodes*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts
- Mommsen 1894
Mommsen, Theodor, *The History of Rome*, Editura Richard Bentley & Son, Londra
- Poeți latini 1973
Poeți latini vol. I - De la Ennius până la Horațiu, Editura Minerva, București
- Proză latină 1968
Proză latină, Editura Tineretului, București
- Strauss 2009
Strauss, Barry, *The Spartacus War*, Editura Simon & Shuster, New York
- Titus Livius 1976
Livius, Titus, *Ab urbe condita (De la fundarea Romei) vol. I-II*, Editura Minerva, București
- Titus Livius 2001
Titus Livius, *The History of Rome*, Editura Blackmask Online
- Vergilius 2009
Publius Vergilius Maro, *Aeneis (Bibliotheca Teubneriana)*, Editura Walter de Gruyter, Berlin
- Westermarck 1908
Westermarck, Edward, *The Origin and Development of the Moral Ideas*, Editura Macmillan and Company

Webografie

- Cicero 1 - *Tusculane Disputationes*
<http://www.gutenberg.org/files/14988/14988-h/14988-h.htm>, 30.11.2016
- Cicero 2 - *The orations of Marcus Tullius Cicero*
<http://www.gutenberg.org/files/11080/11080.txt>, 30.11.2016
- Cicero 3 - *De Inventione*
De Inventione, <http://www.classicpersuasion.org/pw/cicero/dnv2-4.htm>, 2.12.2016
- Cicero 4 - *Cicero's orations*
<http://www.gutenberg.org/files/226/226-h/226-h.htm>, 2.12.2016